

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ
ШАБАЧКИ ДАНИ КОСТЕ НОВАКОВИЋА 1842–1857. ГОДИНЕ

RADOMIR J. POPOVIĆ
ŠABAC DAYS OF KOSTA NOVAKOVIĆ 1842–1857

Отисак из публикације:

Стојан Новаковић: њоводом сто седамдесет њет њодина од рођења
(Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. CLXXII,
Председништво, књ. 11)

Reprinted from:

Stojan Novaković: regarding one hundred and seventy five years since birth
(Scientific meetings of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Book CLXXII,
Presidency, Book 11)

БЕОГРАД 2018

ШАБАЧКИ ДАНИ КОСТЕ НОВАКОВИЋА 1842–1857. ГОДИНЕ*

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ**

А п с т р а к т. – У раду је, на основу нових извора и постојеће литературе, покушано да се утврди Новаковићево породично порекло. Отац Стојана Новаковића пореклом је из Босанске Крајине и у Шабац се, највероватније, доселио средином четврте деценије 19. века. Приказано је Новаковићево школовање у основној школи у Шапцу од 1849. до 1853. године у којој су га учили Никола Костић, Петар Јовановић и Стеван Лазић. Четири разреда Шабачке полугимназије од 1853. до 1857. године Новаковић је завршио са одличним успехом. Будући да је потицао из сиромашне породице, Новаковић је у четвртом разреду изабран за благодејанца. Професор Стојан Бошковић имао је одлучујући утицај на одлуку да Коста Новаковић настави школовање у гимназији у Београду.

Кључне речи: Коста Новаковић, Шабац, Босанска Крајина, основна школа, Шабачка полугимназија

У сталној поставци Народног музеја у Шапцу налази се слика Стевана Ј. Чалића *Слава Подриња* из 1937. године. Средишње место на тој композицији заузимају Вук Караџић, Филип Вишњић и Стојан Новаковић. Представљени су и Јован Цвијић, Милорад Поповић Шапчанин, Хајдук Станко, кнез Иво од Семберије, Владимир Јовановић, Лаза К. Лазаревић, Јанко Веселиновић, Бранимир Ћосић...¹ У *Сјоменици* Шабачке гимназије, поводом њеног стогодишњег рада (1837–1937), Милета Новаковић, биографију оца Стојана почео је следећом тврдњом: „Ниједан крај предратне Србије није дао толики број људи, који су се од осталих издвојили својим великим способностима и довитљивошћу, колико Подриње. Та чињеница да су баш из Подриња толико заслужни синови наше отаџбине, који су се својим радом прочули, нарочито

* Рад је настао као резултат рада на пројекту *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177.031) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Историјски институт Београд; и-мејл: rjpopovic@gmail.com

¹ Петар В. Микић, *Стеван Чалић и његово сликарско дело*, Годишњак Међуопштинског историјског архива у Шапцу (даље: ГМИАШ) 1983, XVII, стр. 19–20.

на научном и књижевном пољу, није довољно истакнута, а врло је карактеристична као знак дарovitости и способности оног дела нашег народа који у Подрињу живе.“²

Стојан Новаковић је великан не само Подриња, већ целог српског народа, али о његовом пореклу и школовању у Шапцу мало се зна. Да су неким случајем сачувани Новаковићеви мемоари, које помиње Павле Поповић, о породици и младости Стојана Новаковића, знало би се, сигурно, много више. Поповић пише: „Пред крај свог живота, Новаковић је почео писати своје мемоаре, и дошао с њима до 1868, како ме је уверавао г. Тих. Р. Ђорђевић, али тога рукописа данас нема у хартијама које чува г. Милета Ст. Новаковић. Рукопис је јамачно пропао за време рата и окупације.“³ О пореклу Косте Новаковића, сина сиромашног шабачког столара Јована (1812–1882) и мајке Јање (1822–1898), највише су писали Павле Поповић и Станоје Филиповић.⁴ Отежавајућа околност је то што у Новаковићевој заоставштини нема сачуваних личних докумената до 1858. године, па већина радова у којима се описује Новаковићева младост почињу, углавном, од његовог школовања у Београдској гимназији 1857/58. године.⁵ Такође, за време Првог светског рата уништене су црквене књиге рођених, венчаних и умрлих шабачке цркве Св. Петра и Павла, које би вероватно омогућиле да се разјасне садашње недоумице о Новаковићима у Шапцу у првој половини 19. века. И оно мало сачуваних извора из Новаковићеве заоставштине, не садрже релевантне податке за нашу тему.⁶ Тако је, на пример, публиковани Новаковићев ђачки дневник из 1858/59. године више извор за књижевну историју – у њему се налазе рани Новаковићеви литерарни радови – него класичан биографски извор. Зато смо у приказивању Новаковићевих шабачких дана били принуђени да посредним путем, црпљењем података из постојећих архивских фондова, покушамо да утврдимо његово породично порекло и опишемо ђаковање у основној школи (1849–1853) и Шабачкој полугимназији (1853–1857).

² *Споменица Шабачке гимназије 1837–1937*, Шабац: штампарија Милана Н. Илића, 1938, стр. 135.

³ Павле Поповић, *Млади Новаковић (1842–1873)* у: *Споменица Стојана Новаковића*, Београд: СКЗ 1921, стр. 45–46; Станоје Филиповић, *Школовање Стојана Новаковића*, ГМИАШ, 1976, XIII, стр. 11.

⁴ С. Филиповић, *истио*; Филиповић је објавио следеће радове о Новаковићу: *Стојан Новаковић као чиновник, професор, библиотекар* ГМИАШ, 1980, XIV, стр. 14–31; *Стојан Новаковић као уредник* ГМИАШ, 1983, XVII, стр. 129–139.

⁵ Јелена Аћимовић-Палеташевић, *Стојан Новаковић, гимназијалац и лицејац*, Архивист, 1965, XV, стр. 77–80.

⁶ У личном фонду Стојана Новаковића у Архиву Србије чува се десетак писама која су Јован и Јања Новаковић слали сину Стојану од 1868. до 1872. године (АС, СН, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 227, 2273, 2274, 2275). Већина писама је из 1870. године. У њима су обавештавали Стојана о припремама за свадбу и удаји ћерке Љубице. Љубица Новаковић се 28. августа 1870. године удала за Станишу Новаковића, родом из Крагујевца, тада чиновника у Шапцу.

Када је реч о прецима Стојана Новаковића, опште место у литератури је чињеница да је његов отац Јован био сиромашни шабачки столар („тишљер“). Павле Поповић наводи да је Јован Новаковић „пореклом из босанске Крајине или можда Херцеговине“.⁷ Етнограф Љубомир Павловић пише да су преци Стојана Новаковића пореклом „из Требаља“. Пошто село Требаљ не постоји, реч може бити само о Требаљеву, селу у кањону реке Таре, између планина Сињајевине и Бјеласице.⁸ Станоје Филиповић, позивајући се на Павловића, и без утемељења у изворима, конструира закључак да се деда Стојанов, чије име и даље није познато, доселио у Шабац у време Првог српског устанка, те да је у Шапцу 1812. године рођен Стојанов отац Јован Новаковић.⁹

У попису житеља шабачке вароши из 1862. године (редни број 1537) породицу Новаковић чинили су: Јован, тишљер, стар 50 година, жена Јања 40 година, син Коста, ученик 20 година, кћери Љубица, 9 година и Јелена, 5 година. Од непокретне имовине породица је имала кућу и плац у вредности шездесет аустријских дуката, док је месечни приход од занатског рада износио 10 талира. По имању, кућа је спадала у прву, најнижу пореску класу, а према месечном приходу у другу класу.¹⁰ Столар Јован Новаковић наводи се као житељ шабачки 1849. године.¹¹ Припадао је еснафу коларско-пинтерско-тишљерско-дунђерском у којем је било 33 мајстора.¹² Ако се зна да је Коста Новаковић рођен у Шапцу 13. новембра 1842. године¹³, његов отац је и те године био житељ шабачки.

⁷ П. Поповић, *нав. дело*, 45–46.

⁸ Ј. М. Овадија, *Именик месџа Краљевине Југославије*, Београд: Штампарија Привредник, 1933, стр. 271.

⁹ Љубомир Павловић, *Из живота рада Шайца*, Гласник Географског друштва, 1923, IX, 64. „Вероватно се тада доселио деда и деда Стојана Новаковића... Ово утолико пре што се предпоставља да се Стојанов отац родио у Шапцу око 1812. године“ (С. Филиповић, *Школовање Стојана Новаковића*, 11).

¹⁰ Бранко Перуничкић, *Попис житеља и њихове имовине у Шайцу 1862. године*, ГМИАШ, 1967, V, стр. 301; С. Филиповић, *нав. дело*, стр. 11. У попису шабачких житеља 1862. године уписани су Мијаило Новаковић, слуга, 21 година, Стеван Новаковић, пандур, 27 година, Ђока Новаковић, бакал, 35 година и брат Петар 27 година (Б. Перуничкић, *нав. дело*).

¹¹ Примиритељни суд у Шапцу послао је 23. јуна 1849. године Начелству Округа шабачког списак шабачких занатлија. Списак је сачињен пошто је допуном Уредбе о еснафима од 20. јануара 1849. године властима у Београду требало доставити тачан број еснафа у свакој вароши Кнежевине Србије. У Шапцу је тада било 498 различитих занатлија. Осим Јована Новаковића, на списку се налазе Ђоко Новаковић, кафеџија и Коста Новаковић, кујунџија (АС, Начелство округа шабачког, полицијно одељење /даље:НОШ-п/, 1847, XV, 2015).

¹² Столарским занатом у Шапцу средином 19. века, поред Јована Новаковића, бавили су се Јован Пауновић и Андреја Ранк (АС, НОШ-п, 1848, VII, 957).

¹³ Милета Новаковић пише да му је отац рођен 1/13. новембра 1842. године у Шапцу (*Споменица Шабачке гимназије*, 135). Сви датуми у тексту су по грегоријанском календару, изузев периодичних публикација штампаних у 19. веку.

Међутим, у харачком тефтеру вароши Шапца за 1832/33. годину, нема имена Јована Новаковића, које би требало да је уписано јер су у харачки тефтер, као што је познато, уписивана мушка лица од седме од осамдесете године живота. У том тефтеру забележена су имена Тадије Новаковића (редни број 113) и Ђорђа Новаковића (редни број 440).¹⁴ Тадија Новаковић био је ожењен, јер је, осим харача, плаћао порез (једна „пореска глава“). Других, мушких чланова у његовом домаћинству између седме и осамдесете године живота није било, па се према томе може закључити да Јован Новаковић није био житељ шабачки 1832. године. У тефтерима пореских глава вароши Шапца за Митровски порез 1835. године и за Митровски порез 1835/36. године, у који су уписивани ожењени порески обвезници шабачке вароши, поново не налазимо име Јована Новаковића, јер тада није био ожењен, а вероватно ни досељен.¹⁵ Занимљив је податак, који посредно може бити интересантан за нашу тему, да је у другом тефтеру уписан „дошљак“ Илија Новаковић, „кирајџија“ (подстанар) код Манојла терзије.¹⁶

На петој седници Председништва Српске краљевске академије, 19. јула 1912. године, одлучено је да се Академија одазове позиву друштва *Просвјетџа* које је обележавало десетогодишњи јубилеј. Академију је на свечаности у Сарајеву представљао Стојан Новаковић.¹⁷ Новаковићев боравак у Босни и Херцеговини у августу 1912. године био је повод да се у листу „Народ“ у чланку *Учесници на Просвјетџиној љрослави* објави следећи занимљив податак о Новаковићевом породичном пореклу: „... Г. Новаковић том приликом дошао би први пут у Босну и Херцеговину, и ако је његов отац рођени Херцеговац, који је преселивши се из Херцеговине у Герзово, отишао у Србију и настанио се у Шапцу“.¹⁸ Овај новински натпис прецизније одређује тврдње које из-

¹⁴ АС, Збирка тефтера (даље: ЗТ), Тефтер арачки глава вароши Шабац, књига 612, микрофилм ролна бр. 44. Георгиј (Ђорђе) Новаковић молио је кнеза Милоша 26. октобра 1832. године да га ослободи плаћања пореза „а сиром сам, и нигда ништа немам, ништа радити не могу и да немам једно детенце, не би ме имо ко ранити, но моро би просити“ (АС, Кнежева канцеларија /даље: КК/, XXXVII-342). Изгледа да се Ђорђе Новаковић доселио из Прњавора у Шабац („У смотренију тужбе Ђорђа Новаковића бившег прњаворског а сада шабачког житеља...“, МИАШ, Шабачки окружни суд (даље: ШОС), 1714/1834).

¹⁵ У први тефтер од Новаковића су уписани под редним бројем 122 Тадија Новаковић (једна пореска глава); под редним бројем 358 Ђоко Новаковић, који није плаћао порез, и за кога је у напомени тефтера наведено „дечко у служби“ (АС, ЗТ, књ. 451, мкф. рол. бр. 29); Виолета Нешковић, *Тештер љореских љлава у вароши Шабац 1835 (љорез Миљровискиј)*, MUSEUM, Годишњак Народног музеја у Шапцу, 2003 V, 255, 265. У другом тефтеру, под редним бројем 99 уписан је само Тадија Новаковић (Тефтер пореских глава за варош Шабац, Порез митровски 1835/36, АС, ЗТ, књ. 452, мкф. рол. бр. 29).

¹⁶ АС, ЗТ, књ. 452, мкф. рол. бр. 29.

¹⁷ Годишњак СКА XXVI за 1912, Београд 1914, стр. 63.

¹⁸ *Домаће вијести* – Учесници на Просвјетџиној љрослави, Народ, бр. 218, 8/21. VIII 1912, (III), 3. Захваљујем колеги Милету Станићу из Архива САНУ који ми је указао на овај новински чланак. Алекса Шантић је 1912. године певао песму *Стојану Новаковићу*.

носи Павле Поповић да су Новаковићеви преци старином из Херцеговине, а да се Новаковићев отац у шабачки крај доселио из Босанске Крајине. Мало је, међутим, вероватно да је Јован Новаковић, судећи према новинском допису, за живота предузео две велике сеобе: из Херцеговине у Босанску Крајину, па потом из Крајине у Шабац. Пре ће бити да су се Јованов деда или отац доселили у Герзово, а он из тог села у шабачки крај. Наиме, Герзово је село у близини Мркоњић Града у којем и данас има Новаковића који славе Степандан.¹⁹ Део Новаковића из Герзова се у трећој и четвртој деценији 19. века доселио у мачванска села Табановић и Шеварице. Миливоје Васиљевић који је у другој половини 20. века теренски истраживао порекло становништва Мачве, бележи да Новаковићи у Табановићу и Шеварицама славе Степандан и да су се доселили у Мачву из Босне.²⁰ Да је Стојан Новаковић имао везе са мачванским залеђем, потврђује његов ђачки дневник. Забележио је 20. јула (по јулијанском календару) 1858. године да је тог дана ишао у „Табановића и много се у[x]асним“ (окористим-прим. Р.П.). Дан раније у Шапцу га је посетио „кум из села“ и заједно са њим послао је писмо извесном Васићу у Богатић и „уговоривали да кум дође опет у вторник“.²¹ У студији *Село* налазимо следећу Новаковићеву узредну опаску: „Ја памтим из мог детињства да је још у Мачви било кућа које су се места на место превлачиле воловима“.²²

Оно што не иде у прилог горњој претпоставци је то што је Новаковићева крсна слава била Јовандан, а не Степандан – слава Новаковића у Герзову, Табановићу и Шеварицама.²³ Из докумената Суда окружја шабачког и Кнежеве канцеларије с почетка тридесетих година 19. века сазнајемо да су у Шапцу од краја друге деценије 19. века живели Тодор Новаковић, звани Капица, и његова жена Јока који су имали

¹⁹ Миле Станић, *Мийројолић Ђорђе Николајевић и његови њојиси њравославних Срба (мркоњићградски и герзовачки њројојрезвићерати)*, Београд: Свет књиге, 2015, стр. 80.

²⁰ Миливоје Васиљевић, *Мачва, историја, становништво*, Богатић: ЈП ПТТ саобраћаја Србија, 1996, стр. 198. У харачком тефтеру Капетаније Мачве из 1831. године налазимо следеће податке о Новаковићима у Табановићу. Под редним бројем 56 уписани су Милован Новаковић и синови Дамјан и Данило; под редним бројем 57 Пантелија Новаковић, „убог“, и његови синови Лазар и Јован. У Шеварицама под редним бројем 56[57] Живко Новаковић, син Драгојло и једно неименовано дете; 57[58] Лазар Новаковић, брат Паво и син Ристо; 58 [59] Која Новаковић и синови Драгојло и Живан; 59 [60] Ђуко Новаковић и синови Јован, Иван и Милан (*Харачки шефшер Капетаније Мачве из 1831. године*, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд: Историјски институт, 2104, стр. 26, 18).

²¹ Стојан Новаковић, *Зайиске, Ђачки дневник 1858–1859*, (приредио Станиша Војиновић), Шабац: Народна библиотека „Жика Поповић“, 1995, 20. У истом дневнику у причи *Бегов њевай*, Новаковић се позива на казивање Живојина Тешића из Табановића „који ово и приповеда“ (*Истѡ*, 21).

²² С. Новаковић, *Село*, Глас СКА XXIV (1891), 140.

²³ Владан и Паулина Ђорђевић 19. јануара 1889. телеграмом су честитали славу Стојану Новаковићу (АС, СН, 1359).

петоро деце. Тодор Капица се помиње у попису шабачких житеља 1819. године.²⁴ Тодор Новаковић је почетком двадесетих година у Шапцу купио кућу која је после његове смрти постала предмет судског спора. Удовица Јока Новаковић, Тодорова жена, молила је кнеза Милоша 21. августа 1832. године да пресуди у њену корист, пошто се око власништва спорила са Ружом Дилберовић из Шапца.²⁵ Нажалост, у документима нису сачувана имена деце Тодора Новаковића Капице.

До открића нових извора остаје до даљег отворено питање породичног порекла Косте Новаковића. Наведени податак из листа „Народ“ и раније тврђење Павла Поповића, наводе на закључак да су Новаковићи старином из Херцеговине, а да су се из Босанске Крајине доселили у шабачки крај. Сматрамо да се Јован Новаковић у Шабац доселио средином четврте деценије 19. века.²⁶

У Масариковој улици 64 у Шапцу, некадашњој Поцерској улици, односно Преком шору, налази се табла која је постављена 1990. године којом је обележено место на којем се налазила кућа у којој је рођен Стојан Новаковић.²⁷ Табла је постављена на основу резултата истраживања до којих је дошао Станоје Филиповић. Он је записао казивања Мирка Новаковића, унука Љубице, сестре Стојанове.²⁸ „Мирко је са својим родитељима становао у западном делу Масарикове улице, преко пута тадашње основе школе код Фискултурног дома Четрдесетак метара јужно на-

²⁴ Александра Вулетић, *Сѣановништво Шайца 1819. године*, у: Мешовита грађа (Miscellanea), 2011, 32, стр. 314. У Регистру Протокола шабачког магистрата 1812. године поменуто је Тодор Новаковић из Предворице, села у шабачкој Посавини (*Пройкокол и рејисџар шабачкој мајистџрајна од 1808. до 1812. године*, приредио Р. Ј. Поповић, Београд: Историјски институт, 2011, стр. 150).

²⁵ „Молим Вас милостиви Господару на моје петоро деце и мене сироту са њима, кад сваки под вашим скутом пева, да ја не плачем са своје петоро деце. Ево, има 8 година дана како ја са њима по туђим кућама пребијам и тешко живим и кирију плаћам код своје куће. Ваша покорењјша сирота Јока Новаковић“. Писмо Јоке Новаковић кнезу Милошу 9. августа 1832 (АС, КК, XXXVII–270). Писмо сличног садржаја Јока Новаковић је упутила Томи Вучићу Перишићу, председнику суда Нахије шабачке (МИАШ, ШОС, 763/1832). Молбу Јоке Новаковић, „вдове Тодора Капице“ Вучић је проследио Јеврему Обреновићу, губернатору Београдском 19. августа 1832. године. Од магистрата у Сремској Митровици затражено је да узме изјаву од жене Томе Тркића, који је био тотор масе Милисава Кобасице од кога је Тодор Новаковић купио кућу. Јованка Тркић је изјаву дала у митровачком магистрату 18. октобра 1832. године (Исто).

²⁶ Средином тридесетих година 19. века у Подриње у Кнежевини Србији и шабачки крај доселио се велики број Крајишника. О томе видети: Тихомир Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, Српски етнографски зборник XXXVII, Београд–Земун: СКА, 1926, стр. 257–308.

²⁷ „На овом месту била је кућа у којој се родио и живео Коста Стојан Ј. Новаковић 1842–1915, научник и државник. Захвални Шапчани. 1990“ (<http://distrikt.rs/sapcanin-gorostas-srpske-nauke-i-kulture-osmislilo-grb-kraljevine-srbije/> 15. 11. 2017).

²⁸ Стојанова сестра Љубица била је удата за чиновника Станишу Новаковића, родом из Крагујевца.

лазила се кућа адвоката Драгомира Драже Петровића, до ње кућа трговца Марјана Гајића, а иза Гајићеве куће била је кућа Јована Новаковића. То је, изгледа, било близу раскрснице Масарикове и Браће Недић улице.²⁹

У први разред основне школе Коста Новаковић је пошао са седам година, 1849. године. Шабачка основна школа је тада била смештена у згради варошког Примиритељног суда. Милован Спасић, управник основних школа за западне округе Србије, на крају школске 1849/50. године, дакле, када је Новаковић завршио први разред, навео је да је школска зграда у Шапцу добра, али да општина „ниједном учитељу не даје бесплатежни квартир и огрева“, што је по закону била дужна да чини.³⁰

Новаковић је основношколска знања стицао према наставном плану из 1844. године и плану из 1850. године. Наиме, „Устројенијем јавног училишног наставленија“ из 1844. године, чији је аутор Јован Стерија Поповић, први је системски школски закон којим је обухваћена основна и средња школа. На основу тог закона донето је „Наставленије за учитеље основни училишта“ у којем је детаљно разрађен наставни план. Настава у основној школи добила је грађански и практични карактер који се огледао у учењу математике, географије, граматике, док су се верски садржаји, који су и даље били заступљени, учили на народном, а не на црквенословенском језику.³¹ Новаковић је у првом полугодишту првог разреда учио „познавање писмена грађански“, срицање и слагање слогова и молитве: „Отче наш, Богородице дјево и Символ вере“. У другом полугодишту читање из буквара „са грађанским писменима“, познавање писмена црквени, срицање и читање, почетак писања по

²⁹ С. Филиповић, *нав. дело*, 12. Станоје Филиповић одбацује, као мање вероватно, казивање Шапчанке Радојке Николић која је рођена 1890. године. Према њеном сећању, Коста Новаковић је рођен у кући која се налазила у данашњој Карађорђевој улици у којој су Новаковићеви родитељи били подстанари. Кућа је била власништво сестре трговца Стевана Станића (*Исио*). Филиповић је сумњао, с обзиром на стање извора, да ће бити тешко уопште утврдити у којој кући је рођен Новаковић. Новаковић је у дневник 5/17. јула 1858. године записао да је посетио нову зграду гимназије, потом је свратио у кућу „Ђор. Л.“, па одатле „кренемо више његове куће пољем цамији, па оданде уза сокак до Симицинице, одакле сокачићем преко баре (Бенска бара-прим. Р.П.) на Камени шор (данас улица Вука Караџића – прим. Р.П.) раскршће водеће, где се ја растанем ... те кући“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 15).

³⁰ АС, Министарство просвете /даље: МПс/, 1846, VI, 4; 1847, IV, 314; АС, МПс, 1850, II, 266. Шабачка општина је тек 1851. године, после интервенције окружне власти и Министарства просвете, пристала да учитељима основне школе обезбеди „бесплатежни“ стан и огрев (Владимир Грујић, *Основношколско образовање и васпитање у Србији до стицања државне независности*, Споменик САНУ, СХХХIII, Одељење друштвених наука 26, 1994, стр. 53–54. Градња зграде основне школе у Шапцу завршена је 1858. године (Милан Јевтић, *Просветне услове и образовање од 1840. до 1914. године*, у: Шабац у прошлости 3, стр. 308).

³¹ Владимир Грујић, *Школско реформаторски рад Ј. Св. Појовића у Србији 1840–1848. Педагошко-историјска студија*, Београд: САН, 1956, стр. 51–52.

прегледници, познавање и писање чисала (бројева), с лаким наизустним рачунима, наизустно читање молитви пре и после обеда, пре спавања, јутрења, десет Божјих заповести и црквено појање.³² Основна школа у Шапцу имала је три одељења. У Новаковићевом одељењу, у којем су били ученици само првог разреда, било је 79 ученика. На крају школске године ученици виших разреда постигли су „средњи“, а првог разреда „посве слаб“ успех.³³

Даљи напредак у основношколском образовању наступио је 1850. године, када су штампани први уџбеници за основну школу. Тај посао био је поверен Школској комисији која је основана при Министарству просвете 1849. године и за годину дана написани су и публиковани уџбеници. Штапање уџбеника условило је и промену наставног плана у основним школама, који је прилагођен садржају уџбеника.³⁴

У табели су представљени предмети које је Коста Новаковић учио у другом, трећем и четвртном разреду основне школе, према наставном плану из 1850. године и уџбеницима који су наведени у претходној напомени.³⁵

³² Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј, 2016², 39–40.

³³ Друго одељење чинили су ученици другог разреда (36), док су ученици трећег и четвртог разреда били у посебном одељењу (60) (АС, МПС, 1850, II, 266).

³⁴ С. Ђунковић, *нав. дело*, 49–50. Милован Спасић, управитељ школа у западном делу Србије, према наређењу министра просвете наложио је Начелству Округа шабачког 16. августа 1850. године да представи школама и учитељима који ће се предмети предавати према новим, а који према постојећим уџбеницима (АС, НОШ-п, 1850, IX, 97). На основу наслова уџбеника које Спасић наводи у документу, према познатој Новаковићевој библиографији прилажемо потпуне библиографске податке уџбеника из којих је Новаковић учио у другом, трећем и четвртном разреду основне школе. [Гаврило Поповић], *Букварь србскій за основне србске школе*, Београд 1850; *Кайхисисъ, крайкій. За основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Прва зная за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Рачуница, Крајка за основне србске школе*, Београд 1850; [Коста Цукић], *Србска ірамајшика за основне србске школе*, Београд 1850; *Свешійена истіорія, Крајка, за основне србске школе*, Београд 1850; [Љубомир П. Ненадовић], *Србска истіорія за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Чиїанка, Прва за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Чиїанка, Друїа за основне србске школе*, Београд 1850; [Јован Гавриловић], *Земљойисъ, малый княжесїтва Србіе и їурскої царсїва у Евроїи. За основне србске школе*, Београд 1850; [Коста Бранковић], *Писмени сасїави за основне србске школе*, Београд 1850; *Єсїесїивено земљойисаніе за младежъ. Посрбіо съ немачкої др. Милован Сїасић редовни членъ Дружсїва србске словесносїи*, Београд 1850.

³⁵ С. Ђунковић, *нав. дело*, 51–52.

Разред	Предмети	
	Прво полугодиште	Друго полугодиште
II 1850/51.	„Читање из прве читанке (прво одеље-није); Читање из часловца; Прва знања наизуст (прва и друга глава); Кратка свештена историја Старог завета; Из рачунице прва два вида, одма са равно-реченим бројевима и наизустно учење таблица сабирања и одузимања; Проду-жење писања по прегледници; Наизуст-но учење молитви пре и после обеда, пре и после спавања (све на српском језику); Пјеније“	„Читање из прве читанке (друго одеље-није); Читање из часловца; Прва знања наизуст (трећа и четврта глава); Кратка свештена историја Новог завета у пи-тањима и одговорима; Из рачунице дру-га два вида са равнореченим бројевима и наизустно учење таблица умножења и деобе; Продужење писања по преглед-ници; Наизустно учење десет заповједи божји (на српском језику); Пјеније“.
III 1851/52.	„Читање из друге читанке (прво одеље-није); Читање из псалтира; Прва знања наизуст (пета глава); Кратки катихизис (прва част наизуст); Основи матема-тичког и физичког земљописанија у пи-тањима и одговорима са употребљенијем земљовида; Рачуница: правила о прео-браћењу разноречени бројеви у равно-речене и прва два вида с разнореченим бројевима; Писање по казивању из пис-мени састава; Пјеније“	„Читање из друге читанке (из другог одељенија 1.2 и 3 глава); Читање из псал-тира; Прва знања наизуст (шеста глава); Кратки катихизис (друга и трећа част); Основи грађанског земљописанија са употребљенијем земљовида; Рачуница: друга два вида с разнореченим броје-вима; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.
IV 1852/53.	„Читање из друге читанке (другог одеље-нија, глава 4,5,6); Повтореније кратке црквоне свештене историје; Рачуница: повтореније из сва четири вида са равно-речени и разноречени бројевима; Крат-ки основи српске граматике до глагола; Кратка српска историја до кнеза Лазара; Из земљописанија о Србији; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.	„Читање из друге читанке (другог одеље-нија,7,8); Повтореније целог кратког катихизиса; Из рачунице о правилу тројном простом; Кратки основи срп-ске граматике од глагола до синтаксиса; Кратка српска историја од кнеза Лазара до наши времена; Из земљописанија о европској Турској; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.

Школска година је почињала 1. септембра, а завршавала се 30. јуна. Делила се на два „теченија“, после којих су, у марту и јулу, држани јавни испити, на који-ма су присуствовали свештеници и представници локалних и просветних власти.

Најбољим ученицима су поклањане књиге.³⁶ Тако је Новаковић на крају другог разреда основне школе испите полагао 30. и 31. јула 1851. године. На празник Св. Илије те године присуствовао је служби у шабачкој цркви којом је обележен крај школске године.³⁷

Средином 19. века у шабачкој основној школи била су тројица учитеља. По један је учио децу првог и другог разреда, а трећи је био учитељ ученицима трећег и четвртог разреда. Новаковићеви учитељи били су: Никола Костић у првом разреду (1849/50), Петар Јовановић у другом и трећем разреду (1850/51; 1851/52) и Стеван Лазивић у четвртог разреду (1852/53).³⁸ Радило се о учитељима „из прека“ који су, попут многих Срба из Аустрије, у потрази са службом прешли у Кнежевину Србију. Као дошљаци, недовољно плаћени, туторисани од ауторитарног свештенства и локалних чиновника, ти учитељи изазивали су подозрење средине, те су морали стално да се доказују и боре за свој положај. Први Новаковићев учитељ Никола Костић, рођен је у Земуну 1819. године. Завршио је Карловачку гимназију, а у Србију је прешао 1840. године. Службовао је у Палежу, Зајачи, Шапцу, Радујевцу и Гроцкој. Преминуо је у Београду 24. октобра 1885. године. У Шапцу је учитељевао од 1849. до 1852. године. Владимир Вујић, управитељ основног училишта шабачког, известио је окружно на-

³⁶ Инспектор М. Спасић послао је Начелству Округа шабачког 16. јуна 1851. године 180 комада „књижица опредељене за давање бољим ученицима приликом испита и молим да при себи содржите док ја тамо идући по посећивању школа, не дођем“ (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2).

³⁷ Спасић је у допису Начелству Округа шабачког, 18. јула 1851, препоручивао следеће: „По свршетку испита, лицем на св. Илију, биће благодарење Богу за сачување здравље и благословљење трудова учеће се младежи у свим црквама гди се училишта налазе. Ово је због тога учинити нуждно што ће то велика дејство на млада срца ученика и њини родитеља имати, и тако им пребогате плодове донети“ (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2).

³⁸ Станоје Филиповић и П. Поповић помињу само Стевана Лазивића као Новаковићевог учитеља. Владимир Вујић, управитељ основне школе у Шапцу проследио је Начелству округа шабачког 25. марта 1850. године списак учитеља „у првом теченију“ школске 1849/50. године „наодећи се у овдашњем училишту“ учитељи Василије Јовановић из Земуна, Петар Јовановић из Ирига и Никола Костић из Земуна (АС, НОШ-п, 1850, X, 43). Јован Богатничевић, председник Примиритељног суда у Шапцу, известио је Начелство шабачко 20. марта 1851. године да су одржани полугодишњи испити у шабачкој основној школи и послао је списак учитеља шабачке основне школе: Васо (Василије) Јовановић, учитељ 3. и 4. разреда, Петар Јовановић, учитељ 2. разреда и Никола Костић, учитељ 1. разреда (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2). У државном календару са шематизмом за 1852. годину као учитељи основне школе у Шапцу наведени су Петар Јовановић са 46 ученика, Јован Милосављевић са 36 ученика и Никола Костић са 70 ученика (*Велики београдски календар за јодину 1852. са шематизмом*, Београд 1852, 181). У школској 1852/53. години учитељи шабачке школе били су Стефан Лазивић са 39 ученика, Василије Петровић са 34 ученика и Ненад Јовановић са 62 ученика (*Београдски велики календар са шематизмом за 1853. јодину*, Београд 1853, стр. 239).

челство 25. марта 1850. године да је учитељ Костић „добре способности и примерног владања“.³⁹ Новаковића је у другом и трећем разреду учио Петар Јовановић из Ирига у којем је рођен 1823. године. Завршио је гимназију и богословију у Сремским Карловцима, а учитељску службу у Кнежевини Србији започео је у Шапцу 1845. године. У јулу 1848. године добио је одобрење да пређе у помоћ „оностраним Србима“, одакле се вратио у лето 1849. године. На крају првог „теченија“ школске 1849/50. године добио је повољну оцену за свој рад („способности добре; владања примерног“).⁴⁰ Међутим, учитељи Костић и Јовановић неславно су завршили службу у Шапцу у лето 1852. године. Најпре се учитељ Јовановић, око Васкрса те године, замерио утицајном шабачком проти Јовану Павловићу због којег је изведен пред црквени суд, а потом је учитељ Костић у школи напао учитеља Јовановића „те су се исти пред децом у школи на велику саблазан и развратност ученика, тукли“.⁴¹ Трећи Новаковићев учитељ, који га је учио у четвртог разреду школске 1852/53. године, имао је најснажнији утицај на Новаковића. Реч је о Стевану Лазићу који је учитељевао у Шапцу од 1852. до 1875. године. Павле Поповић наводи казивање Алексе Фотића, адвоката и млађег Новаковићевог савременика из Шапца (завршио гимназију у Шапцу 1865. године), „како се он (Фотић) сећа да је Новаковића, док је овај био ђак у Београду, помагао његов ранији шабачки учитељ Стеван Лазић.“⁴² Учитељ Лазић родом је био из Крагујевца. У Панчеву је завршио „немецке“ основне школе, у Сремским Карловцима четири разреда гимназије и на крају Препарандију у Сомбору.⁴³

Лазић је пензионисан 1875. године. Захвални ученици и Општина шабачка су у част његовог пензионисања приредили банкет у „Касини“ 7. марта 1875. године.⁴⁴

³⁹ Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804–1858)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, стр. 12, 17, 85, 105; АС, НОШ-п, 1850, X, 43; *Велики београдски календар са шемањизмом*, Београд 1851, 181; *Истио*, за 1852, 239; Просветни гласник, бр. 21–22, 15–30. новембар 1885 (VII), стр. 666.

⁴⁰ Д. Ивановић, *нав. дело*, стр. 12, 161; АС, МПс, 1847, IV, 314; АС, НОШ-п, 1850, X, 43.

⁴¹ АС, МПс, 1852, IV, 369.

⁴² П. Поповић, *нав. дело*, стр. 46; *Сјоменица Шабачке гимназије*, стр. 298.

⁴³ М. Јевтић, *нав. дело*, 312. Коста Главинић (1858–1939), који је такође завршио основну школу у Шапцу, сећа се да је учитељ „Стева Лазић имао неке методе сличне радној школи. Како смо ми сваке суботе морали ићи на вечерње, он нам је наређивао да по изласку из цркве свраћамо код њега и тамо смо плевили башту, купили лишће. Затим, он је завео месечни и шестомесечни испит, ко хоће да добије сведетелство“ (Историјски архив Београда, Породични фонд Главинић, XIII/1. Коста Главинић, Стенограф. белешке мога предавања. Моје успомене на Шабац из шездесетих година, одржаног 30. маја 1938. одржаног на Шабачком народном универзитету).

⁴⁴ С. Б. *Пошћа према учитељу*, Школа, лист за учитеље, родитеље и децу, бр. 8, 10. март 1875 (VIII), стр. 122–126.

Новаковић није присуствовао прослави у Шапцу, али је свом учитељу упутио телеграм следеће садржине: „Београд. Господину С. Лазићу, учитељу. Шабац. Мило ми је, што вам на данашњи дан, кад славите завршетак корисне службе ваше, могу као ђак ваш, исказати своју захвалност. Нека вас у покоју, који сте попуно заслужили, прати свака срећа и задовољство. – Живио!“⁴⁵

Иако Новаковићевог имена као ученика основне школе нема у сачуваним документима Министарства просвете, посредно се може закључити да је четири разреда основне школе завршио као одличан ученик.

Када је Коста Новаковић кренуо у први разред Шабачке полугимназије у августу 1853. године, та школа је постојала пуних шеснаест година. После стицања аутономије 1830. године, у Кнежевини Србији започето је оснивање виших школа. Најпре је 1830. године основана Висока школа, претеча Крагујевачке гимназије, а од 1836. године осниване су „главне школе“ у Шапцу, Чачку и Зајечару, које су касније преименоване у полугимназије. У Кнежевини Србији постојала је само једна гимназија, и то она у Крагујевцу, која је 1842. године премештена у Београд. Школовање у полугимназијама трајало је најпре две, па три и на крају четири године. Од 1849/50. године уведени су пријемни испити за упис у гимназију и полугимназије и Новаковић је, извесно, полагао пријемни испит. Непосредно пред Новаковићев полазак у полугимназију, донет је у септембру 1853. године закон о гимназијама („Устројеније књажеско-србске гимназије“), дело Платона Симоновића, пензионисаног руског саветника. Закон је гимназијама наменио двоструку улогу: стицање солидног завршног образовања, али и оспособљавање за даље школовање на Лицеју.⁴⁶

Шабачка полугимназија у време Новаковићевог школовања није имала наменски саграђену зграду. Настава се одвијала у закупљеним кућама: у кући Ђорђа Јеленића (1852–1855) и новосаграђеној кући Алексе Исаиловића (1855–1857).⁴⁷ Је-

⁴⁵ Милан Ђ. Милићевић пише да је Шабац „први међу свим варошима и општинама у Србији ... учинио достојну пошту достојноме своме учитељу Стевану Лазићу“ (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија I*, Београд: Државна штампарија, 1876, стр. 504). Новаковић је потписник захвалнице коју су захвални ученици предали свом учитељу. *Школа, лист за учийеље, родийеље и децу*, бр. 9, 30. март 1875 (VIII), стр. 138–139.

⁴⁶ С. Ђунковић, *нав. дело*, 73–75.

⁴⁷ М. Јевтић, *нав. дело*, стр. 346. Шабачка полугимназија је до 1852. године била у кући Куртовића („здание је слабог материјала“). Начелство Округа шабачког, у споразуму са управитељем полугимназије, је у октобру 1852. године одлучило да на три године закупи кућу Ђорђа Јеленића. Када је 1855. године истекао трогодишњи уговор, Начелство је 15. септембра 1855. године известило Министарство просвете да је наследник те куће Ђока Чотрић тражио повећање годишњег закупа са 120 на 150 талира. Зато су управитељ полугимназије Маринковић и Начелство Округа шабачког одлучили да закупе „од ове доста бољу, новосаздану кућу масе почившег Алексе Исаиловића, премда и ова нема за школу оног расположенија, која се очекују“ (АС, МПс, 1856, VI, 95). Уговор о закупу куће Алексе Исаиловића

ленића кућа налазила се „преко велике пијаце“ и недалеко од цркве. Била је то солидна грађевина која је имала пет просторија и простран ходник. Кућа Алексе Исаиловића у којој је од 1855. године била смештена Шабачка полугимназија, такође се налазила у близини цркве и пијаце и имала је четири просторије за учионице, једну собу за канцеларију и једну просторију са кујном за послужитеља. Пространо предсобље пружало се дуж тих просторија и водило је до улазних врата на улицу.⁴⁸ У извештају столоничелника Тодоровића, који је присуствовао годишњим испитима у Шабачкој полугимназији крајем јуна 1856. године, пише: „Зданије Шабачке полугимназије засад је најбоље и најпространије, премда су и тамо неки разреди врло стешњени. При том лежи на главном сокаку куда сваки час кола окована на пијак и с пијаца иду и поткад такову лупу чине да се у разредима, који са сокака стоје, готово ништа не чује шта професор говори или ђак одговара“.⁴⁹

У Шабачкој полугимназији од 1853. до 1855. било је 87 ученика, да би 1856. године тај број нарастао на 153 ученика.⁵⁰ Четворица професора и два свештеника држали су им наставу. Управитељ школе Марко Маринковић предавао је латински језик и земљопис. Стојан Бошковић немачки језик, Павле Радивојевић рачуницу, јестествену историју и земљопис, Јован Илић српски језик, општу и јестествену историју и земљопис, а катихизис јереји Матија Станић и Јаков Јовановић.⁵¹

Због повећаног броја школованих младића рођених у Србији, али и због негативне кампање уставобранитеља, смањивао се прилив прекосавских школованих Срба у образовне установе у Кнежевини. Половина Новаковићевих професора у Шапцу било је „из прека“, а половина из Србије. Управитељ Марко Маринковић рођен је у Сремским Карловцима 1807. године. Студирао је „мађарска“ и „немачка“ права и филозофију у Братислави (Пожуну), потом у Шарошпатоку и у Пешти. У Србију је прешао 1842. године. У Шапцу је од 1842. до 1847. године био нотар Конзисторије Епархије шабачке, а 1847. године кнежевим указом постављен је за професора Шабачке полугимназије у којој је остао до 1857. године.⁵²

продужаван је на годину дана 1855, 1856. и 1857. године, све док 1857. године није завршена зграда полугимназије. Данас је то зграда Народног музеја у Шапцу (АС, МПс, 1856, VI, 95).

⁴⁸ АС, МПс, 1856, VI, 95.

⁴⁹ Изасланик је предлагао да се зграда гимназије „која ће се сад према двору г. владике“ зидати, не гради на сокаку, него у средини плаца и да се пред њом засади бесплодно дрвеће, како би се умањила бука са улице која омета наставу (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁵⁰ Календар са шематизмом Књажевства Србије за 1854, Београд, стр. 33; 1855, стр. 37; 1856, стр. 37; 1857, стр. 38–39.

⁵¹ Београдски велики календар са шематизмом за годину 1853, Београд, стр. 224.

⁵² АС, МПс, 1853, III, 72. Кондуит листа професора Шабачке полугимназије. Новаковић је у дневнику 6. јула 1858. године записао: „У 3½ сати после подне одем на посету код поштованог

Стојан Бошковић, потоњи министар просвете и дипломата, каријеру је почео у Шабачкој полугимназији 1853. године као професор немачког језика. Рођен је у Свилајнцу 1833. године, а после завршене гимназије у Београду студирао је права и филозофију на Лицеју. Либерал по идеолошком опредељењу, Бошковић је пресудно утицао на Новаковићевог оца Јована, да сина пошаље на даље школовање у Београд.⁵³ Павле Радивојевић, професор јестественице, рачуна и земљописа рођен је у Панчеву 1809. године. Студирао је филозофију и право у Кечкмету. Попут многих Срба пречана, после завршетка школовања прешао је у Србију где је био писар у Шабачком духовном суду. Кнежевим указом, августа 1848. године постављен је за професора Шабачке полугимназије. Радило се о приљезном, али недовољно способном професору, који је због „џангризаве нарави“ понекад западао у мање неприлике.⁵⁴ Професор „јестествене историје“ и српског језика Јован Илић, рођен је у Београду 1824. године. У Београду је завршио основну школу, гимназију и на Лицеју је једну годину студирао филозофију, док је у Бечу једну годину слушао предавања из филозофије. За професора Шабачке полугимназије постављен је 1850. године.⁵⁵ Када је 1856. године напустио Шабац, на његово место дошао је Ђорђе Берисављевић, професор српске, словенске граматике и „јестествене историје“.⁵⁶

То што је Новаковић учио према наставном плану који је прописан Законом о гимназијама из 1853. године, значајно је утицало на даље његово школовање и, чини се, утрло пут његовој научној каријери. Наиме, тим законом посебан акценат у школовању гимназијалаца стављен је на учење страних језика, па су ђаци Шабачке полугимназије учили немачки, латински и старословенски.⁵⁷

господ[ина] Марка Маринковића, бившег полу-гимназијалног управитеља. Код њега смо повише времена у разговору провели.“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 16; *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 283).

⁵³ А. Столић, *Бошковић Стојан*, Српски биографски речник 1 А–Б, Нови Сад: Матица српска, 2004, стр. 759–760. Бошковић је, наводно, рекао Јовану Новаковићу следеће: „Твој је Коста тако даровит и вредан ђак, да вреди да се задужиш, те да га пошаљеш у Београд, а он ће се тамо издржавати својом зарадом“ (Владан Ђорђевић, *Успомене*. Културне скице из друге половине XIX века, књига прва. Нови Сад: Славија, 1927, 129–130).

⁵⁴ АС, МПс, 1849, V, 396. Кондуит листа професора Шабачке полугимназије. На другом месту је наведено да је Радивојевић „учинио иступленије карактеру своме несходно и то на јавном месту“ (В. Грујић, *нав. дело*, стр. 28).

⁵⁵ АС, МПс, 1853, III, 72.

⁵⁶ *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 284; АС, МПс, 1857, IX, 53.

⁵⁷ *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 60–61. Слободан Јовановић, *Уставиобранијтељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд: Напредак, 1925, стр. 52.

Према наставном плану за гимназије из 1853. године, Новаковић је током четири године у Шабачкој полугимназији учио: *Науку христјанску* (у првом и другом разреду свештену историју Старог завета, у трећем и четвртном разреду катихизис), *Србску и Словенску граматику* (Српску граматику од првог до трећег разреда и Словенску граматику у четвртном разреду), *Српску словесност* (књижевност) у четвртном разреду, *Историју (Јестествену историју у трећем и четвртном разреду, Свеобимну историју у четвртном разреду)*, *Рачуницу и Географију* у првом, другом и трећем разреду. У четвртном разреду учио је Алгебру, Геометрију и Реторику. Немачки језик учио је у сва четири разреда.⁵⁸ Законом је било предвиђено да ученици у полугимназијама уче *Јелино-грчки језик* у трећем и четвртном разреду, као и *Краснојис* у сва четири разреда. Грчки језик Новаковић није учио, јер у Шапцу није било професора који би им предавао тај предмет, а није познато да је имао и часове лепог писања. Недељом и празницима ученици су пре почетка литургије пола сата упражњавали црквено певање.⁵⁹

Професори су на основу тог плана и постојећих уџбеника за сваки предмет понаособ састављали план по коме су држали предавања током школске године.⁶⁰ Сачуван је програм по којем су професори Шабачке полугимназије предавали у школској 1855/56. години, када је Новаковић био ученик трећег разреда. Јован Илић је из српске граматике предавао „по целом пространству Слово сочиненије Сретеновића по налогу бившег г. инспектора“. И словенску граматику Илић је држао према Сретеновићевом уџбенику.⁶¹ Из јестествене историје, настава је држана према уџбенику Вука Маринковића из којег је професор Илић предавао „царство животиња“.⁶²

⁵⁸ *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажесџву Србији VII*, Београд: Државна штампарија, 1854, стр. 84–85; С. Ђунковић, *нав. дело*, 74.

⁵⁹ *Истџо*.

⁶⁰ Марко Маринковић, директор Шабачке полугимназије, послао је Министарству просвете 12. јула 1856. године програме „по којима су професори ове предмете предавали и на која су се исти као собом сочињена подписали“ (АС, МПС, 1856, V, 30).

⁶¹ „Увод, познавање главни имена по њиовим разделенијама и подрзделенијама. Промена суштествителни, прилагателни и числителни имена, и мјестоименије. Упражненија (АС, МПС, 1856, V, 30).

⁶² Вук Маринковић, *Естџествена џовњсница за младеж србску*, Београд: Државна штампарија, 1851, стр. 493. „О царству животиња. А. Животиње са костуром. 1 Сисари: дворуки, четвороруки. Зверови са свима разделенијама и подразделенијама: перари, торбари, глодари, крезубице, скотови, преживари и китови. 2. Птице: воздушне, земне и водене птице. 3. Водоземци. 4. Рибе: голотрбе с грудним перајама; с вратним и трбуњим перајима. Б. Мекушци. В. Жгклавкари. Г. Животравњаџи (АС, МПС, 1856, V, 30). У четвртном разреду 1856/57. године Новаковићу је предмет јестествену историју предавао професор Ђорђе Берисављевић, према уџбенику Вука Маринковића. Током године

Што се тиче латинског језика, Новаковић је учио промену именица и придева по падежима, компарацију придева, промену по падежима заменица и бројева, образовање разних глаголских времена, мењање помоћних глагола, мењање правилних и неправилних глагола. „Цео је латински буквар анализиран.“ Професор Маринковић предавао је Новаковићу и земљопис у којем је учио: „о Африки, Америци и Аустралији уопште и њеним частима“.⁶³ На часовима немачког језика које је држао Стојан Бошковић учила се етимологија, промене глагола „по виду, начину, времену, броју и лицу“, „прва или правилна промена глагола у два вида, у дејствујућем и страдајућем, како се образују времена код немачки глагола. Друга промена и њени бредова, који су неправилни и који су недовршени глаголи.“ Затим, учио је о непроменљивим врстама речи и „који предлози захтевају који падеж и како се спојавају предлози с членом“. Поред тога, превођени су краћи састави на српски и писани су краћи састави на немачком језику.⁶⁴ На часовима рачуна код професора Павла Радивојевића, Новаковић је у трећем разреду учио „о правилу верижном (разломци – прим. Р.П.), о правилу просте лихве (камате – прим. Р.П), о правилу дружства простог и сложеног, о правилу смесе просте и сложене, о рачуну узимања лихве од лихве“.⁶⁵

Инспектор Тодоровић присуствовао је годишњем испиту у Шабачкој полугимназији који је одржан од 26. до 28. јуна 1856. године. Успех ученика у све три полугимназије у Кнежевини био је, према Тодоровићевом мишљењу, незадовољавајући. „(...) Шта више, могу с поуздањем рећи да је гимназијална младеж прошле година у свему – осим језика – успешнија и боља била него сада.“ Проблем су представљали недисциплина ученика, које су професори могли казнити само лошом оценом. „Професори туже се на распуштеност ђака и да неће да уче и у млогим разредима, кад ког ђака прозовем на испит да говори, професор ми једва каже, тај не зна ништа, неће да учи, а може и тако кад-кад једно за другим неколико њи прозивам, док не наиђем кога који штогод одговори.“⁶⁶ Проблем неуједначеног знања ученика представљали су неадекватни уџбеници, јер из штампаних уџбеника „сва-

учио је о биљкама („дрвље, „биљке“, „траве“, „палме“ и „биље са неразговетним цветом папрат, маовина, гљиве и печурке“) и минералима („земље“, „метали“, „соли“ и „паљеници-антрацит, камени угаљ, мрки угаљ, тресет, сумпор, ћилибар, асфалт, камени олој, графит и дијамант“) (АС, МПс, 1857, IX, 53).

⁶³ АС, МПс, 1856, V, 30.

⁶⁴ Исто. Новаковић је за време летњег распуста 1858. године у Шапцу држао часове из немачког и латинског језика деци свештеника Јована Јовановића. „Погодба је била за два месеца 40 цв[аница]“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 14).

⁶⁵ АС, МПс, 1856, V, 30.

⁶⁶ АС, МПс, 1856, V, 101.

ки професор по својој вољи колико хоће изостави, а што му се учини да је добро предаје, а напечатане предмете, кроји, ствара и предаје надлежни професор како за добро нађе.⁶⁷

На годишњем испиту у јуну 1856. године, којем су присуствовали инспектор Тодоровић, Коста Новаковић, Дамјан Гавриловић и Јован Гавриловић, једини су од 33 ученика трећег разреда Шабачке полугимназије били „превасходни“, односно имали одличне оцене из катихизиса, српске граматике, словенске граматике, латинске граматике, немачке граматике, јестествене историје, земљописанија и рачуна.⁶⁸

Учењу српског, немачког и латинског језика придавала се посебна пажња и то се најбоље уочава из Новаковићевог распореда часова у току школске 1856/57. године, када је, дакле, похађао четврти разред Шабачке полугимназије. Понедељак: Немачка граматика, Јестествена историја, Историја Срба и Рачун. Уторак: Катихизис, Немачка граматика, Реторика, Латинска граматика. Среда: Латинска граматика, Историја Срба, Реторика и Рачун. Петак: Рачун, Катихизис, Јестествена историја и Латинска граматика. Субота: Реторика, Латинска граматика, Немачка граматика и Рачун.⁶⁹

⁶⁷ Тодоровић истиче: „Јестествена историја која је за Лицеј скупа, деца не могу да схвате и из ње уче тек неколико страна. Исто тако су уједно печатане латинска граматика, немачка граматика и земљописаније, а деца би требало те књиге које су сад где које 300–400 страна дебеле печатати у мањим књижицама и те велике књиге разделити у књижице по разредима“. Земљопис су сви одреда учили напамет и ниједан ученик није умео да се снађе на мапи (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁶⁸ Новаковићеви школски другови, поред поменуте тројице, били су: Будимир Митровић, Владимир Васић, Георгије Матић, Димитрије Јовановић, Димитрије Поповић, Дамјан Гавриловић, Данило Дукић, Добросав Пантелић, Јефрем Вучковић, Живан Васић, Живојин Радоњић, Јован Јовић, Јован Марковић, Коста Петровић, Коста Поповић, Марко Марковић, Максим Жујевић, Милан Броћић, Милан Трифуновић, Милан Васић, Милан Лукић, Митар Митровић, Милинко Јовановић, Михаил Марковић, Павле Крстић, Стојан Косић, Танасије Парезановић, Ђорђе Манојловић и Ђорђе Пантелић. У току школске године преминуо је Павле Јаковљевић, а Владимир Јовановић је престао да иде у школу (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁶⁹ Марко Маринковић, директор полугимназије, затражио је од Министарства просвете 14. октобра 1856. одобрење за „расположеније часова“ за сва четири разреда. Министарство просвете је 22. октобра одобрило предложени распоред (АС, МПс, 1856, VII, 14).

На крају школовања у Шабачкој полугимназији, Новаковић је у јуну 1857. године поново имао најбоље оцене из свих предмета.⁷⁰ Број ученика четвртог разреда се у односу на претходну годину готово преполовио: уместо 33 ученика, колико је било на крају претходне године, школу је завршило 19 ученика.⁷¹

Због сиромашног стања, одличног успеха и примерног владања у школи, Новаковић је награђиван књигама, а тек као ученик четвртог разреда изабран је за благодејанца Шабачке полугимназије за школску 1856/57 годину. Наиме, законом о гимназији из 1853. године (чл. 34) било је предвиђено да се о државном трошку „обучава неко число сиромашни, но отлични ученика“.⁷² Наиме, Савет професора Шабачке полугимназије је на почетку сваке школске године бирао одличне а сиромашне ученике који су при том намеравали да наставе даље школовање за државне благодејанце. Из буџета Министарства просвете полугимназији је додељивана новчана сума за благодејанија ученицима, која су потом исплаћивана током 11 месеци. Висина појединачног благодејанија зависила је од броја ученика и опште суме која је била предвиђена за ту намену.⁷³ Друга врста награде биле су књиге. За одличан успех у трећем разреду полугимназије Новаковић је на дар добио „латинску граматiku“ и „латински речник“.⁷⁴

⁷⁰ АС, МПС, 1857, IX, 62.

⁷¹ Дамњан Гавриловић, Димитрије Поповић, Добросав Пантелић, Јефрем Ацић, Јефрем Вучковић, Живојин Радоњић, Јован Јовић, Јован Марковић (потоњи председник Духовног суда), Јован Тодоровић, Јован Тодоровић, Коста Новаковић, Коста Петровић (касније члан Касационог суда), Коста Поповић, Марко Марковић, Милан Васић, Милан Лукић, Митар Митровић, Милинко Јовановић, Павле Крстић и Ђорђе Пантелић (АС, МПС, 1857, IX, 62); *Споменица Шабачке ђимназије*, стр. 296.

⁷² *Зборник закона и уредаба*, VII, 96.

⁷³ Директор Шабачке полугимназије Марко Маринковић обавестио је Министарство просвете 13. октобра 1856. године да је Савет професора за текућу школску годину благодејаније доделио четворици ученика који су и претходне године примали благодејаније (Ђорђу Љочићу, Јовану Тодоровићу, Дамјану Гавриловићу и Добросаву Пантелићу), а да су за нове благодејанце изабрани ученик другог разреда Ранко Рувидић, ученици трећег разреда Илија Младеновић и Стефан Драјић и ученици четвртог разреда Коста Новаковић и Милан Лукић. Новаковић и Дамјан Гавриловић били су једини од изабраних благодејанаца четвртог разреда који су имали одличне оцене из катихизиса, српске граматике, словенске граматике, латинске граматике, немачке граматике, светске историје, земљописа и рачуна (АС, МПС, 1856, VIII, 36). Директор Маринковић обавестио је Министарство просвете 14. децембра 1856. године да новоизабрани благодејанци Шабачке полугимназије још нису добили своје стипендије (Исто). Шабачкој полугимназији је у претходној школској 1855/56. години за благодејанија ученицима из буџета додељено 100 талира које су делили Ђорђе Љочић, Дамјан Гавриловић, Добросав Пантелић, Јован Тодоровић, Танасије Терзановић, Милан Ђирић, Радован Петровић и Сретко Петровић и сваки је месечно добијао 27 гроша, изузев Радована Пантелића који је примао 30 гроша (АС, МПС, 1855, VI, 30).

⁷⁴ [Димитрије Исаиловић], *Лајинска ђрамајшика за учећу се младеж у ђимназији и ђолуђимназијама княжесђива Србије*. Прегладно и одобрено школскомђ комисіомђ, Београдђ 1851, стр. 423. На 8.ни; (Димитрије Исаиловић), *Лајинско-србскиј речникђ*. *Часђђ 1, А-Ј*. – У Београду: Княжества србскога

Новаковић је четири разреда Шабачке полугимназије завршио у јулу 1857. године. Школовање је наставио исте године у Београдској гимназији (1857–1860) и Лицеју (1860–1863). У Шабац је долазио за време школских распуста, а касније, због обавеза, све ређе. Отац Јован му је преминуо 30. децембра 1882. године.⁷⁵ Мајка Јања је умрла између првог и другог дана Божића 1898. године, у Шапцу.⁷⁶ После смрти мајке, Новаковић је током 1898. године намеравао да, према обичајима, подигне споменик родитељима. Будући да се у то време налазио на дужности у Цариграду, за тај подухват ангажовао је кума Љубу Ковачевића. У писму од 13. децембра 1898. године Новаковић је кума известио о препрекама које су га спречавале да подигне споменик родитељима. Посредно, може се закључити колико је ретко долазио у Шабац. „Драги куме“, писао је Новаковић, „одавно сам, доиста добио Ваше писмо о надгробном споменику мојих родитеља, али Вам нисам одговорио што ни до данас немам потпуне податке о њиховим гробовима и о стању њиховом садашњем од мојих из Шапца. Писали смо и у Шабац и у Крагујевац (старијој сестри Љубици), али су њихови први одговори непотпуни, па не можемо по њима ништа да склопимо, докле и тачније и потпуније одговоре не добијемо. (...) Изгледа да ће се морати прво начинити гвоздена ограда. Потом ће требати, како Ви означите, ударити поврх гробова патос од цемента. То би се морало, а то ће се израдити у Шапцу. Остало би да се у Београду изради крст или пирамида с натписом. Али и натпис не могу још да склопим, што је покојна мати сама из љубави према свом другу, покојном оцу, подигла неки камен. Ни о томе немам потребно известије, па не могу да смислим куда то да сместим, јер ми пијетет заповеда да томе какво место нађем.“⁷⁷ У евиденцији комуналног предузећа „Стари град“ у Шапцу не постоје подаци о гробним местима Новаковићевих родитеља који су могли бити сахрањени на Камичком или Доњошорском гробљу.⁷⁸

књигопечатњомъ, 1850. – 1114 ст; Исти, *Латинско-србскій речникъ. Частъ 2, L-Z* /, У Београду: Књажевства србскога књигопечатњомъ, 1850. – Ст. 1115–2206. Платон Симоновић, главни инспектор школе, послао је Министарству просвете 12. септембра 1855. године списак ученика Шабачке полугимназије „који као добро учећи се и при том сиромаси, ... заслужују подарок у књигама“ (АС, МПС, 1855, VI, 69). Укупно 41 ученик, свршеног првог, другог и трећег разреда, примио је за награду по две књиге. Месец дана касније, награђени ученици потписали су признанице о пријему књига.

⁷⁵ С. Филиповић, *нав. дело*, 11.

⁷⁶ Новаковић је из Цариграда, 28. децембра 1897. године, обавестио Љубу Ковачевића да су му зет Лазо, муж сестре Јелене, и мајка Јања, умрли исте ноћи, „изгледа ми по телеграмима ... између првог и другог дана Божића“ (АС, Лични фонд Љубомира Ковачевића, 705).

⁷⁷ С. Новаковић – Љ. Ковачевићу, Цариград, 1. децембар 1898 (Исто).

⁷⁸ Захваљујем госпођи Милицы Моравчевић из ЈКП „Стари Град“ у Шапцу која се ангажовала око проналажења гробних места Новаковићевих родитеља.

Расположение часов

I час Рапрег

<u>Почетак</u>			
А. Црпска Грпм	Парпг	Бембонес	Шемска Грпм
Б. Шемска Грпм	Бембонес	Шемска Грпм	Парпг
В. Црпска Грпм	Парпг	Црпска Грпм	Шемска Грпм
Г. Шемска Грпм	Парпг	Бембонес	Шемска Грпм
Д. Црпска Грпм	Парпг	Бембонес	Шемска Грпм

II час Рапрег

А. Парпг	Бембонес	Парпг	Шемска Грпм
Б. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм
В. Парпг	Шемска Грпм	Бембонес	Црпска Грпм
Г. Црпска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Парпг
Д. Бембонес	Шемска Грпм	Црпска Грпм	Шемска Грпм

III час Рапрег

А. Бембонес	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм
Б. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Црпска Грпм
В. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Парпг	Бембонес
Г. Шемска Грпм	Црпска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм
Д. Парпг	Шемска Грпм	Парпг	Шемска Грпм

IV час Рапрег

А. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Парпг
Б. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм
В. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Парпг
Г. Парпг	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм
Д. Шемска Грпм	Шемска Грпм	Шемска Грпм	Парпг

Сл. 1. Распоред часова у Шабачкој полугимназији школске 1856/57. године,
Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

Третји Разред.

10

7

Број:

име презиме. Датум. Место. Предмет.

1. Будимир Милошевић	1.		
2. Јанко Јабриновић	1.	1.	
3. Љубомир Павловић	1.	1.	
4. Миломир Јагорић	1.	1.	
5. Јован Могеровић		1.	1.
6. Њоша Њековић	1.	1.	
7. Њоша Поповић	1.		
8. Милош Васић		1.	1.
9. Милош Милошевић	1.	1.	
10. Милош Марковић		1.	1.
11. Милош Милошевић	1.		
12. Милош Милошевић	1.	1.	
13. Милош Милошевић		1.	1.
14. Милош Милошевић	1.		

Сл. 2. Списак књигама награђених ученика трећег разреда Шабачке полугимназије, Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

	Ученик - предмет.	Класа, ученик.	Математика, ученик.	Математика, ученик.	Језик, ученик.	Језик, ученик.	Језик, ученик.	Језик, ученик.
4.	Српски језик.	5.	4.	5.	5.	5.	5.	4.
5.	Српски језик.	4.	3.	4.	4.	4.	4.	4.
6.	Математика.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
7.	Језик.	4.	4.	4.	4.	4.	4.	2.
8.	Језик.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
9.	Језик.	5.	4.	4.	5.	5.	5.	4.
10.	Језик.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
11.	Језик.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	3.
12.	Језик.	5.	4.	5.	5.	4.	5.	5.
13.	Језик.	3.	3.	3.	3.	3.	3.	3.
14.	Језик.	4.	3.	3.	4.	3.	4.	2.
15.	Језик.	4.	4.	5.	5.	4.	4.	3.
16.	Језик.	3.	2.	3.	3.	3.	3.	2.
17.	Језик.	3.	2.	3.	3.	3.	4.	3.
18.	Језик.	3.	2.	3.	3.	3.	3.	2.
19.	Језик.	5.	4.	4.	5.	4.	4.	3.

у мађару 29. мај 1857.
Л. Н. Г.

Грофско савез. Народно. Језикско савез.

Језикско савез. Језикско савез. Језикско савез.

Језикско савез. Језикско савез. Језикско савез.

Сл. 3. Оцене ученика четвртог разреда Шабачке полугимназије на крају школске 1856/57. године Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

Новаковић је Шабац и шабачки крај, без обзира што је у њему живео петнаес-так година, доживљавао као свој завичај. Као председник владе Краљевине Србије Новаковић је у августу 1909. године присуствовао освештењу цркве у Прњавору, у Мачви.⁷⁹ Шапчани данас с поносом баштине Новаковићево завичајно порекло. Једна основна школа и улица носе име Стојана Новаковића, док се у парку код Соколане налази његова спомен-биста.

Radmir J. Popović

ŠABAC DAYS OF KOSTA NOVAKOVIĆ 1842–1857

S u m m a r y

The paper analyzes family origin and education of Kosta Novaković in Šabac from 1842 till 1857. The books of tax authorities of Šabac town from 1832 and from 1835/36 show no mention of Jovan Novaković, Stojan's father. One of the 1912 editions of the publication "People", which was being published in Mostar, contains information that Stojan Novaković's father moved from Herzegovina to Gerzovo, a village near Mrkonjić Grad in Bosnian Krajina, and from there he moved to Šabac. The question of Novaković's family origin remains open. There is an assumption that it was Stojan Novaković's father, not grandfather, moved to Šabac in the mid-1840s. Novaković was attending elementary school in Šabac, which was located in the building of local court, from 1849 till 1853. His teachers were Nikola Kostić (1849/50), Petar Jovanović (1850/52) and Stevan Lazić (1852/53). Although documents of the Ministry of Education do not mention his name, it can be indirectly concluded that he finished elementary school with excellent marks. After passing the entrance exam, he was admitted to Šabac semi-gymnasium in 1853. During four years he spent there, his professors were Marko Marinković who taught the Latin language and geography, Stojan Bošković who taught the German language, Pavle Radivojević who taught mathematics, biology and geography, Jovan Ilić who taught the Serbian language, history and geography, while religious education was conducted by priests Matija Stanić and Jakov Jovanović. Novaković was one of the best students of his generation, so he was being rewarded with books for his excellent marks. In the schoolyear 1856/57. he was selected to receive scholarship from Šabac semi-gymnasium. Upon encouragement from professor Stojan Bošković, Novaković continued his education from 1857 in Gymnasium in Belgrade, from which he graduated in 1860.

⁷⁹ Љ. М. Никитовић, *Црква Прњаворска /у срезу мачванском/, Глас цркве, 1931 (IX), бр. 9–10, стр. 208–220.*

Novaković always considered the town of Šabac and Šabac area as his native region, although he had been living there for only 15 years. People of Šabac are proud of Novaković's origin. Today, one elementary school and one street are named after him, and in the park next to Sokolana there is his commemorative bust.